

ЈЕЛИЦА СТОЈАНОВИЋ

ПРАВОПИС БЈЕЛОПОЉСКОГ ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА

Бјелопољско (даље Бп) четворојеванђеље је рукопис који се чува у манастиру Никољцу, манастиру код Никољ Пазара, у Бијелом Пољу (према којем смо га и назвали Бп), настало крајем 13, почетком 14. вијека.

Храм Св. Николе био је познат преписивачки центар, нарочито у 16. вијеку. Никољ Пазар је био важна караванска станица. На основу одређеног броја записа из рукописне збирке овог манастира сазнаје да се један дио тих књига сливао у Никољац из околних мањих цркава и манастира који су уништавани у широким пустошењима.¹

0. Да би стекли увид у правописне одлике Бп потребно је посматрати га у ширем језичком и правописном контексту. Постоји нејасноћа и недореченост што се тиче одређења средишта и мјеста настанка српске редакције, па поједини проучаваоци као полазиште узимају и територијално удаљена средишта. Тако Белић² (а идући за њим и још једна група лингвиста, Мошин³ и Врана⁴, нпр) сматра да одређење за танко јер као граfiјски знак у Мирослављевом јеванђељу (даље Мир), најстаријем сачуваном рукопису српскословенског језика, значи одређење условљено изговором, за меки, а не тврди полугласник, што говори да је рукопис настао у оним нашим крајевима гдје се полугласник изговарао као глас близак звуку е, а то је била Зета. Он закључује да “се може рећи да је почетак ћирилске редакције наших споменика извршен у Зети која је први јачи политички центар наше државе. Та се редакција проширила доцније на Хум и Рашку”⁵. Постоје и сасвим другачија

¹ Исто, стр. 141;

² Александар Белић: Учешће Св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика; Светосавски зборник 1 (Посебна издања СКА, СХ1У, Београд 1936. стр.210-276;

³ Владимир Мошин: Револуције у историји старог српског правописа; Стара књижевност, НОЛИТ, Београд 1972, стр.250-262;

⁴ Јосип Врана: Вуканово еванђеље, Научно дело, Београд 1967;

⁵ А. Белић, исто, стр.224;

гледништа. О. Недељковић⁶ каже да је “основна карактеристика највећег броја јужнословенских натписа већ у 10. веку једнојеров систем. Употреба њ или њ је углавном ирелевантна за одређивање територијалне припадности споменика, јер су једнојерови системи са употребом било њ било њ заступљени како у натписима источне, тако и западне територије Балканског полуострва”⁷. И. Грицкат сматра да писање “танког јера” за полугласник не говори о томе да је овај граfiјски знак настао на оним подручјима гдје би му одговарао изговор у правцу вокала предњег реда⁸ “полугласник њ као граfiјска појава не говори ни против једне територије као што не говори ни за једну одређену”⁹. Могућност постанка српске редакције везује за сами исток, а као доказ, између осталог, наводи и употребу -л҃- <-л- (вокалног): слоготнице у Мир, што је и данас карактеристика најисточнијих српских дијалеката и углавном говори “у корист терена северно од Скопља као изворишта српске редакције”¹⁰. Уз ова два гледишта осврнућемо се и на оно које се износи у студији Н. Родић - Г. Јовановић гдје се каже: “Са већом сигурношћу може се рећи једино да је дукљански период старосрпске државе био веома значајан за формирање старије, тзв. зетско-хумске ортографије, док је млађа, рашка ортографија, уобличена тек у Немањићком периоду”¹¹.

Чињеница је да је постојало неколико писарских средишта која се често називају и писарским школама или епохама у развоју наше

⁶ Olga Nedeljkovic: Poluglasi u starosrpskim epigrafskim spomenicima, Slovo 17, Zagreb 1967., str. 5-36;

⁷ исто, стр.25;

⁸ “Посебну пажњу заслужује питање полугласника. Правопис српске редакције показује да су два полугласника сведена на један. Мора ли ово бити само по себи доказ да је та редакција настала тек у XII в.? И друго, полугласници су сведени на њ, мора ли то бити доказ да је редакција настала на хумско-требињско-зетској територији, на земљишту “палаталнијет” изговора?!

В. Јагић је својевремено дао опширну анализу Гршковићевог одломка, са његовим скроз спроведеним њ (место писања тог споменика није могло бити много удаљено од места писања Мирослављевог јеванђеља са скроз спроведеним њ). Тим поводом Јагић је доказао да се на пространим македонским, српским и хрватским територијама писало њ још у глагољници, па је оно било после замењено употребом њ.

Чак је и у веома “класично” и етимолошки писаном Маријином јеванђељу примјећује “графичка тенденција у корист њ“ ... Добруцански натпис из 943. године има досљедну употребу самога њ, а такву тенденцију показују и други споменици преславске школе”, Ирена Грицкат: *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека Србије, Београд 1975, стр. 34-35;

⁹ И. Грицкат, исто, стр. 37;

¹⁰ И. Грицкат: исто;

¹¹ Никола Родић-Гордана Јовановић: Мирослављево јеванђеље (критичко издање), Београд, 1986. Стр.12;

ортографије. Белић¹², нпр. (и Мошин), користи појмове зетско-хумска и рашка редакција (или школа), или епохама у развоју наше ортографије. Код П. Ивића-В. Јерковић¹³ (и И. Грицкат) користе се појмови: хумско-босански, зетски и рашки правопис (и школа). Ј. Врана (исто, стр. 15) говори о колективном раду рашких и зетских писара и о хумској, или хумско-зетској и рашкој школи. Оваква одређења нијесу необична јер и простори и рукописи на њима настали представљају комплекс различитих језичких укрштања и наслага (поријекло писара, предлогачка са којег је преписан рукопис, мјесто постанка, школа у којој је писар усвајао писменост и сл), без јарких граница и језичких и територијалних те, како каже Ирена Грицкат, “потребно је наћи дијалекатски ареал који би могао одговарати стварању такве редакције, оправдати њен настајак и процват присуством писарских средишта у том ареалу - а бити при том свестан чињенице да су схватања о националним обележјима мање изражена него данас; у сваком случају, у питањима црквене књижевности осећања припадништва била су потчињена далеко више духовним него државничким ауторитетима”¹⁴.

У сваком случају, идући од истока према западу јасно је да се у периоду од најраније сачуване споменичке и рукописне грађе па кроз 13/14. вијек, поступно смјењује једна правописна тенденција другом, новија или рашка која за основ има превагу ћирилске правописне традиције, и старија, која идући према западу све доминантније одражава глагољску традицију.¹⁵ Засигурно се може говорити и о ширењу млађег рашког правописа, у дијахронији, са истока ка западу те поступног и дјелимичног прелаза са старијег на млађи правописни образац, уз то прилично неуједначено и непринципијелно.¹⁶

¹² А. Белић, Учешће ..., исто, стр. 225;

¹³ Павле Ивић-Вера Јерковић: Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века, Нови Сад 1981;

¹⁴ И. Грицкат, исто, стр. 35;

¹⁵ “Свети Сава и круг око њега - мислимо ту пре свега на манастир Хиландар - имали су довољно моралног, а и другог ауторитета да утичу и на остала средишта српске писмености. Ширењу реформе свакако су сметале спорост комуникације и верност појединаца раније стеченим навикама. Уосталом, рашка ортографија није доследно спроведена ни у споменицима потеклим из круга око Св. Саве са двора Стефана Првовенчаног. Све говори у прилог претпоставци да Свети Сава и његова школа нису дошли до стриктних, јасно формулисаних ставова ни до чврстих одлука у погледу правописа. Уколико је тзв. светосавска реформа била светосавска, она је имала облик тенденције, а не норме. Осим тога та реформа вероватно није значила неки раскид са ранијим стањем, већ само фаворизовање једног од затечених правописних узуса.” П. Ивић - В. Јерковић: Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама 12. и 13. века; Нови Сад 1981;

¹⁶ О овом проблему у ћирилским повељама и писмима, документима писаним народним језиком који прилично вјерно показују тадашње правописно стање ових простора, код Ивић-Јерковић, исто;

Рукописи црквене садржине (јеванђеља, четворојеванђеља и сл) преписивани су у одређеним манастирским средиштима писмености. Како је премјештање рукописа из средишта коме је рукопис био намијењен сматрано за богохулно, то су се најчешће у почетку рукописи чували ондје гдје су настали. Али, усљед многих ратова, посебно пред најездом Турака, рукописи су преношени и склањани на сигурнија мјеста, тако да мјесто на коме је пронађен рукопис често није мјесто његовог постанка.

Није велики број рукописа писаних српскословенским језиком чији је правопис проучен и описан. У раду ћемо дати опис правописа Бп, те ћемо, доводећи га у контекст (када и у коликој мјери нам се покаже за потребно) са другим проученим српскословенским рукописима (са краја 12. вијека - Мир¹⁷ и Вуканово јеванђеље¹⁸ /даље Вук/; из средине 13. вијека - Мокропољско четворојеванђеље /даље Мп/ рашке редакције¹⁹ и Дивошево јеванђеље /даље Див/, такође из Бијелог Поља, као и Бп из истог манастира, старије редакције²⁰; из средине 14. вијека - Чајничко јеванђеље /даље Чајн/ са босанске територије²¹) покушати да донекле представимо правописну особеност, повезаност и разноликост ових простора.

Особености рашког (источног) правописа за разлику од западнијих тенденција су:

1. Најранија особеност и најдоследније примјењивано правилно - разликовање тзв. "непокривеног" вокала (на почетку ријечи и слога) од покривеног (иза сугласника) што се огледа у употреби за покривени-непокривени положај сљедећих парова: **оу-ю; а-па; е-к; о-w; ы-и;**
2. Разликовање позиције мек сугласник + вокал од позиције тврд сугласник + вокал, тј. писање лигатура **ю· па· к** иза палаталних сугласника. Овим се први принцип (за покривени-непокривени положај) нарушава, а први принцип доприноси донекле тежем продирању другог правописног правила;
3. Одсуство "ђерва" (**ѣ**);
4. Правило о вокалском завршетку реда, при чему ће и старије рукописе са рашким правописом карактерисати недоследнија примјена ових принципа (нарочито под 2), а касније рукописе западног типа све веће коришћење ових правила и продирање принципа рашког правописа.

¹⁷ Ст. М. Куљбакин: О Мирослављевом јеванђељу, Палеографска и језичка испитивања, Сремски Карловци 1925;

¹⁸ Ј. Врана, исто;

¹⁹ Митар Пешикан: Мокропољско четворојеванђеље из 13. вијека - споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености, ЗбФЛ XVI/1, Нови Сад 1973, 61-89;

²⁰ Ирена грицкат: Дивошево јеванђеље, ЈФ XXI Београд 1961-1962, стр. 227-293;

²¹ Вера Јерковић: Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу, Нови Сад 1975;

Представићемо и приказати правописне особености Бп уз поређење са особеностима осталих помињаних рукописа. Својим особеностима Бјелопољско четворојеванђеље је типичан представник рашког правописа, са рашким правописним системом који тежи да буде чврст и јасан и са сигурношћу у примјењивању принципа, што је последица слободније и досљедније употребе већ заживјелих правила рашког правописа.

1.а) У непокривеном положају у гласовној вриједности ју, ја, је готово досљедно се у Бп пишу лигатуре **Ю**, **ѡ**, **К**, само су неколика примјера са написаним **Ѣ** за **ѡ**, и **Є** за **К** (**гако· гасљи· дегати· погась· ктероу· кзыци· клангак· оубиѡнь**), а “српскохрватски ћирилски књижевни споменици у којима редовито не долазе јотована слова сачувани су са подручја Хума и Босне (Мирослављево јеванђеље²² и босанска јеванђеља²³)”²⁴.

У другим рукописима је другачије стање, Вук иде за ћирилском традицијом, са елементима рашког правописа (зна за употребу лигатура али употреба није фреквентна); Мир иде за глагољском и западнијом традицијом (ријетка је употреба лигатура **ѡ**, **К**); Див, средина 13. вијека (иако се чува у истом манастиру као и Бп) иде за рукописима босанске скупине (има свега неколико примјера за **ѡ**, нешто више за **К**; а у Чајн (средина 14. вијека), слично је као и у Див, али је унеколико чешћа употреба лигатура (што би говорило у прилог већ изнијетој тврдњи да су се правописна рјешења рашког правописа у дијахронији ширила ка западу); Мп (средина 13. вијека) карактерише рашки правопис и употреба лигатура али не досљедно (рјеђе него у Бп што говори о већој фреквенцији у примјени ових принципа у временском слиједу).

б) На почетку ријечи у Бп се досљедно употребљава **Ѡ** или широко отворено **Ѳ**, никад графема **ѳ**, и иза вокала у ријечима страног поријекла, а и у ријечима домаћег поријекла иза вокала скоро досљедно. Ријетки су примјери са написаном омегом иза сугласника (нпр. **ѠГНѢМЪ· ѠКО· ЗАВЕДЕѠѠА**).

И старијим српским рукописима (Мир а нарочито Вук) познато је ово правило, али их не карактерише досљедност. У рукописима тзв. босанске скупине примјена овог правила је нашла одраза у Чајн али

²² Ст.Куљбакин, Мир; Н. Родић-Г. Јовановић, критичко издање Мир; Ј. Врана, Вук; М. Пешикан, Мокропољско;

²³ Ђ. Даничић: Никољско јеванђеље, Београд 1964; Dj. Danicic: Hvalov rukopis, Starine u JAZU 3 1-146; V. Jagic: Odlomak jevanđelja bosanskog pisanja, Starine JAZU 9, 134-137; М. Павловић: Белићеви одломци босанског јеванђеља, Зборник филолошких и лингвистичких студија у част А. Белића, Београд 1921, 239-248; М. Н. Сперенски: Мостарско (Манијлово) боснијско евангелие, Варшава 1906; И. Грицкат: Дивошево јеванђеље, ЈФ 25, Београд 1961-2; 227- 293;

²⁴ Ј. Врана, исто, стр.24; И. Грицкат, исто; В. Јерковић, Чајн, исто;

недосљедно (за Див ова особеност није карактеристична). Мп иде за рашким правописом али не тако досљедно као Бп.

в) Иако се **ы** у изговору изједначило са **и** а у писању се готово подједнако често замјењује са **и** и пише умјесто етимолошког **и**, ипак се никад у Бп не пише у тзв. отвореном положају:

мрѣтвыими Лк 24/5; **житенскыими** Лк 19/20; **везоумныи** Мр 10/40; **првыи** Лк 19/29; **мрѣтвыихъ** Лк 5/7, **слышати** Јо 18/40.

Оваква појава се запажа још и у Мп.

2. Одлика рашког правописа, мада са много мање досљедности у примјени у односу на претходну, јесте писање лигатура иза палаталних сугласника (**ю**, још и у глагољском правопису; **ѣ** - чешће, **ѣ** - рјеђе, новина ћирилског правописа који је даље проширен рашком ортографијом). У Бп, лигатура **ю** се досљедно пише (**ЛЮБЛКНЬ**), **ѣ** скоро досљедно (**взбрангаше-любгаше** - нашли смо само 6, односно 4. примјера са написаним **ѣ** односно **ѣ** у овој гласовној вриједности (нпр. **кланати** Мт 18/25; **кланѣти** Јо 4/20). Лигатура **ѣ**, односно варијанта **е** су готово једнако фреквентне (нпр. **землк-ближнк-вслабленъ-вгнемъ**).

Што се осталих рукописа тиче, употреба лигатура **ю/ѣ** у овој гласовној вриједности за Мир и Див није карактеристична, Вук најчешће примјењује ранију рашку особеност (**ла/на; ле/не**), у Чајн су рјеткост - свега неколико примјера, у Мп је употреба недосљедна (рјеђа него у Бп).

3. Одлика Бп (и рашког) правописа је одсуство ђерва. Сугласници **ћ** и **ђ** се обиљежавају са **к** и **г** (**квангелик-архангелъ-кксареѣ**). Графема ђерв се употребљава у Мир (недосљедно), Див и Чајн, а не употребљава у Вук, Мп.

4. У Бп се води рачуна о правопису краја реда и писари изузетно рјетко одступају од овог правила (тако је у Мп и најчешће у Вук, а у Мир, Див, Чајн, се о овом правилу не води рачуна).

5. Као одлика уређене правописне рашке редакције наводи се и појава редупликације. У радовима који се баве помињаним рукописима о таквој се појави не говори те засигурно то и није њихова карактеристика. Из нама доступне и коришћене литературе која се бави овим проблемом, немамо објашњење да ли је и какву службу имало писање удвојених вокала. Углавном се констатује да је то одлика рашког правописа. В. Мошин је ставља уз још неке особености рашког правописа које нијесу у довољној мјери историјски расвијетљене²⁵. О присуству удвојених вокала у париском

²⁵ "Није још у довољној мјери историјски расветљен процес: постепеног развоја српског правописа српске редакције у току XIII и XVI века...појаве и ширења употребе редупликованих вокала **aa**, **ii**, **oou** и полугласа **ъ** за ознаку дужине", Владимир Мошин: Револуције у историји старог српског правописа; Књижевност у књижевној критици, Београд 1972, стр.252.

²⁶ Вера Јерковић: Одлика српске рецензије у житију Симеона Немање од Стефана Првовенчаног (правопис и фонетске црте), ППЈ, Нови Сад 1, 1985, стр. 1-30;

препису Житија Светог Симеона из 13/14. вијека, говори и В. Јерковић²⁶ али се све своди на излагању и набрајању нађених примјера те се не може закључити да ли је овакво удвајање имало неку функцију, и какву, или је у питању пуки, махинални манир, без било какве правописне, фонетске, морфолошке, синтаксичке, етимолошке или неке друге улоге (нпр. уређивања простора и краја реда, естетску, симболичку, да диференцира један правопис у односу на неки други).

У Бп, особито у другом дијелу, ова је појава јако фреквентна (преко 500 примјера). Осим многобројних примјера који имају етимолошко оправдање за писање два иста вокала једног до другог, велики је број примјера гдје је писање два вокала могло служити за обиљежавање дужине вокала, али су бројни примјери оваквог писања која немају етимолошког оправдања а не могу бити ни у служби обиљежавања дужине вокала. У таквим случајевима удвојени вокали су могли имати веома различите службе - службе могућег обиљежавања морфолошке дистинкције облика са истим наставцима, бити показатељ морфолошких укрштања и промјене наставака, служити за диференцијацију вида глагола, имати одређену семантичку улогу. Уз то има и примјера са удвојеним вокалима које не можемо подвести под неки одређени систем нити одредити улогу писања удвојених вокала у њима.

Нарочито је честа употреба удвојеног и, затим удвојеног а, а честа је употреба и удвојеног полугласника. Ријетко се употребљава удвојено е, јери се удваја на тај начин што се после њега пише вокал и. На основу екскерпираних грађе из Бп, која представља у вези са овом проблематиком богат материјал, чини нам се да је писање удвојених вокала могло имало неку функцију иако не тако јасно дефинисану и разрађену. То закључујемо на основу неких уочених правилности приликом употребе удвојених вокала.

Иако имамо примјера гдје је употребљен удвојени вокал а да га не можемо подвести ни под какав систем, тих примјера је мало у односу на оне код којих се може уочити извјесна правилност.

Удвојени полугласник је веома чест у Бп, а најчешћи је код именица, глагола и неких замјеница. Често се (код Ивића²⁷ и Решетара, и Младеновића²⁸, нпр) тумачило да се писањем удвојеног полугласника у Гмн означава дужина полугласника и тиме се покушавао објаснити генитивни наставак -а у српском језику. Наш рукопис не иде у прилог таквој тврдњи. Нашли смо око преко 200 примјера са написаним **-ъь** и од тога 10-ак у Гмн, нешто више у замјеницама **тъь/съь** (гдје би одговарало данашњем а), а остале у најразличитијим облицима: Нј, Ај, Гмн, Амн,

²⁷ Далибор Брозковић-Павле Ивић: Језик СХ/ХС хрватски или српски, 11 издање Енциклопедије Југославије, ЈЛЗ Загреб 1988. Стр. 24;

²⁸ Александар Младеновић: Још о писању удвојеног танког јера у средини речи, АП Београд 1994, стр.429-430;

Дмн, дакле на мјестима гдје не може бити говора о дуљењу полугласника. Дакле, у именичкој деклинацији удвојени полугласник се јавља у најразличитијим падежним наставцима, у свим падежима који су на крају имали полугласник, осим у Лмн. Јавља се и на мјестима гдје му касније одговара вокал а (у множинским падежима) али и на мјестима гдје му ни тада ни касније не одговара никаква гласовна вриједност (у падежима једине). Службу диференцијације различитих падежа који су облички једнаки евентуално би могао добити у Нј - Ај - Гмн те би његово писање у једном падежу послужило том циљу. То, дакле, није случај. Да се примијетити да се углавном јавља код најпродуктивнијих именичких врста, да се у Нј (осим у два примјера) јавља код именица које значе живо, а у Ај (осим у два примјера) код именица које означавају неживо, те је ту могао имати диференцијалну улогу иако не досљедно спроведену. У Гмн би у том случају могао значити извјесну гласовну или морфолошку вриједност.

Код глагола се пише у презенту и то најчешће у 3.л.ј, 1.л.мн. и 3.л.мн скоро досљедно код глагола свршеног вида или двовидских глагола са значењем свршености радње. Удвојени вокал и се често употребљава у инфинитиву, у 3.л.ј. аориста, 2.л.ј. императива, 2.л.ј. презента и, опет, искључиво код глагола свршеног вида или двовидских, а код писања удвојеног а претежу семантички моменти (везано је за глаголе говорења и перцепције). Удвојени вокали су, уз то, чешће писани на крају синтаксичко-семантичких цјелина, испред тачке, али не само на том мјесту.

Осим ових, могућих језичких функција, постоји и мишљење да су редупликације вокала имале сасвим другачију службу - означавање мелодијске стране црквеног појања. Удвајање вокала је, према Загребину (исто, стр. 230) означавало завршетак мелодијске фразе²⁹ па изучавање редупликација у старосрпским текстовима може бити од изузетног значаја за изучавање средњовјековних српских црквених мелодија.

Лингвистички немотивисана редупликација се, према Загребину (исто, стр. 229) среће најчешће у химнографији, знатно рјеђе у јеванђељима и апостолима.

У вези са тим код В. М. Загребина се каже: "Действительно, в богослужебных книгах наблюдаются некоторые закономерности, содержащие указания на певческий характер нотированного текста. На одну особенность употребления редупликации гласных букв в сербских богослужебных рукописях XIII-XIV веков, связанную музыкально-исполнительской стороной текста, которая осталась практически незаметной ни лингвистами, ни музыковедами, а хотелось бы обратить внимание.

²⁹ "Конци мелодических фраз обыкновенно распевались, то есть, последний слог слова, приходящегося на конец йтой мелодической фразы, обозначается не языковая длительность звука, а дается указание (сигнал) исполнителю на длительный распев окончания мелодической фразы, которое может совместиться с концом текстовой строки, а может и не совпасть", исто, стр. 230;

Так, в ненотированных богослужбных сербских рукописных книгах довольно часто встречаются случаи удвоения гласных в тех формах слов, в которых такую редупликацию невозможно объяснить ни этимологией, ни специфической сербской долготой.”

Преме томе, ако је удвајање вокала служило за означавање мелодијске стране текста, необично је да у тексту Бп нијесмо нашли ни један примјер са удвојеним вокалинама **оу, к, о**, а свега неколика са удвојеним **е**.

Даље, Бп одликује и често натписивање слова над врсту; употребљава се **оу** за *у*; доследна употреба **w** на почетку ријечи и честа употреба иза вокала у ријечима страног поријекла; писање словних знакова **І** и **ї**, што је такође карактеристика уређеног рашког правописа.

И да закључимо: Као што се из ове компарације види, Бп је у односу на описана и са њим поређена јеванђеља најближе је уређеном рашком правопису, садржи највећи број правила рашког правописа, најдоследније примјењује његова правописна начела, али има и дјелимичних одступања која су најчешће посљедица уношења особености предлошка, мање поријекла писара.

Из изложеног можемо констатовати да нијесу постојале “чисте” језичке ортографске школе, поготово уколико се било које средиште посматра дијахронијски, већ тенденција поступног и постепеног смјењивања новијим (источним) рашким правописом, старијег западног (босанског), поготово у прелазном подручју, или, боље рећи, не смјењивање, колико уношење новијих, практичнијих и јаснијих рјешења рашког правописа на западу (обрнутих процеса није било), те његова све већа стабилизација и досљеднија примјена у дијахронији, на истоку.

Због тога се сваки од рукописа може условно и хипотетички везати за једну од школа и у њој у мањој или већој мјери заживјелих правописних система, те пратити постепено преплитање једних система са другим и тенденцију, у дијахронијском пресеку, дјелимичног смјењивања (или потискивања) једне правописне тенденције другом.

Е. Стојанович

ОРТОГРАФИЈА БЕЛОПОЛЬСКОГО ЧЕТВЕРОЕВАНГЕЛИЈА

(в сопствении с дрењейшими сербскославянскими евангеличскими памятниками)

Белопольскоечетвороевангелие - памятник конца XIII начала XIV века. Сравнивая этот памятник с другими евангелическими рукописями мы пришли к выводу, что Белопольское четвороевангелие в наибольшей степени соответствует ортографии Рашского евангелия. Оно содержит наибольшее количество правил правописания Рашского евангелия (характерно употребление лигатур, выражена редупликация гласных, отсутствие, употребление **w** в начале слова), однако наблюдаются частичные отступления, которые чаще всего являются результатом внесения особенностей в рукопись или происхождения писца.

